

cember 8-i királynői pápens, illetőleg püspöki rendelet szerint állítottak össze filiánként és anyaegyházanként.

f) A magyar, latin és német nyelvű Bevezetőben a források keletkezésének történetét, továbbá a közzététel módját, az adattár használatának az útbaigazítását találja az olvasó. Ugyancsak itt adom meg e három nyelven a rövidítésjegyzéket is, valamint annak a latin nyelvű szójegyzéknek a magyar és német nyelvű megfelelőjét, amelynek segítségével a *n é v t á r* a latinul nem olvasók számára is teljes mértékben használható lesz.

A Bevezető után az Adattár 308 településének a házak szerinti névsora következik a már korábban említett adatokkal együtt. Az egyazon település különböző korú névsorai pedig időrendben követik egymást.

A 793 névsor után a 15 Appendix áll. A kivett névsorok helyén a lapszám után szögletes zárójelben a település általam adott sorszámát és nevét közlöm. Az egész művet pedig személy- és helynévmutató zárja.

A családnevek mutatójának ortográfiája teljesen megegyezik az adattáréval. A kétszeres törtszám számlálója a település általam adott sorszáma, első nevezője az összeírás ugyancsak általam adott sorszáma, második nevezője pedig az összeíró által adott házszám. Ezzel az eljárással a családnevek és a helységnevek nyelvjárástörténeti és helyesírástörténeti felhasználása is lehetővé válik.

A keresztnéveket külön mutatózom. Ezek egy-két ritka kivételtől eltekintve a forrásokban latinos alakban szerepelnek, a néhány magyar kereszt- és becézőnévvel pedig a következőképpen járok el:

Julcsa I. Julianna

JULIANNA *Julcsa* 19/6/3... *Julianna* 2/9/1... *Julyi* 3/53/32

Julyi I. Julianna

Az Appendixben előforduló személy- és helynevekre a kétszeres törtszámok után kurzívval szedett lapszámmal utalok.

g) Noha az itt bemutatott adattár alapján készülő XVIII. századi zalai személy-név-monográfia vizsgálati szempontjai főbb vonalaiban kialakultak, ezeknek bemutatására a szűkre szabott időkeret miatt most nem vállalkozhatom (de l. tőlem A patikanevek keletkezésmódjai. MNyTK. 160. sz. 253–9; A puszta helynevekből keletkezett családnevek kérdéséhez. Nyr. CVI, 484–6; A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai. MNyTK. 170. sz. 201–22; A készülő XVIII. századi zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról. A magyar nyelv rétegződése. Bp., 1988. II, 729–35).

ÖRDŐG FERENC

„A hetési Piku” és társai

(Személynevek mint táj- és típusjelölők)

1. A *Piku* névre, a *Miklós*-nak erre a sajátos becézőjére mintegy harminc évvel ezelőtt figyeltem fel, amikor adatokat gyűjtöttem ahhoz a kis összefoglaló dolgozathoz, amely ikerítéssel alakult becézőneveinket tekinti át. Magában a dolgozatban (NéprNytud. II, 47) a *Piku*-t olyan sajátos ikerítéses becézőnek minősítettem, amely

eltér az *Anna* : > *Panna*, *Andi* : > *Bandi* típusú klasszikus ikerítésektől, ahol is a névkezdő magánhangzó elé lép be a bilabiális *p* vagy *b* hang. A *Piku* a *Miklós*-ból – helyesebben annak *-u* képzős *Miku* becézőjéből – másképpen alakult, itt a *n é v k e z d ő* mássalhangzó helyébe lépett a bilabiális explozív, a *p*. MELICH alapvető tanulmányában (MNYTK. 15. sz. 13) még nem figyelt fel erre a típusra; legelőször CSEFKÓ (MNY. XXIV, 44) említi meg, idézve a *Julianná*-nak *Pula* becézőjét. A típust igen, de magát a *Piku* nevet nem említi KELEMEN JÓZSEF (NytudÉrt. 40. sz. 181–6), aki korábbi dolgozatomat nyilvánvalóan nem ismerte. Markánsan kiemeli az efféle ikerítést HAJDÚ MIHÁLY (Magyar becézőnevek 158 kk.), de a *Piku* az ő gazdag anyagában sem szerepel. Annál inkább feltűnik ÖRDÖG FERENC értekezésében (Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén 91).

Magam annak idején nem figyeltem fel kellő módon a *Piku* név előfordulási helyére, bár idézett adataim Göcsejből, illetőleg Hetésből valók; az egyik éppen GÖNCZItől (Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése 321), a másik meg – VARGA KATALIN (Becéző keresztnéveink 80) közvetítésével – FATÉR JÓZSEFnek egy 1885-ben keltezett közléséből, mégpedig Dobronakról (Nyr. XXXVIII, 191; vö. Nyr. XIV, 333; tévesen LACKÓ: NyF. 49. sz. 41.; az *-u* képző ottani kedvelésére lásd még: *Ferku*, *Gyurku*; FATÉR: i. h.). Az ország más vidékén – úgy látszik – nem is ismerik a *Piku*-t (legfőljebb a *Viktor* becézőjeként).¹ ÖRDÖG FERENC 4 adata a *Piku* : *Pikó*-ra mint a *Miklós* becézőjére a hetési, jugoszláviai Hosszúfaluból (Dolga vas) való (i. m. 485), közülük 3 az 1900 előtti időszakból, 1 pedig az 1900 és 1919 közöttiből (i. m. 547). Ugyanott a továbbképzett *Pikuca* alakban ragadványnévként is szerepel (i. m. 488). A becenév tehát kiveszőben van (GÖNCZI is ritkábbnak mondja: i. h.), ám nem sokkal korábban még gyakori lehetett. Erre vall, hogy sűrűn szerepel Ördög Ferenc adatai között ragadványnévként, mégpedig rendszerint a nagyapa, apa becenévét, illetőleg az apa ragadványnevét örökítve meg. Előfordul Pórszombatban (i. m. 319), Bödeházán (i. m. 378), Lentikápolnán (i. m. 382), Pusztamagyaródon (i. m. 439), Pördeföldén (i. m. 450), Dobronakon (Dobrovnik; i. m. 471 – itt, mint láttuk – 1885-ben még élő becenév volt, l. FATÉR: i. h.) és Zsitkócon (Žitkovci, i. m. 473). Az utóbbi két kutatópont Hetésnek jugoszláviai területére esik. Ugyanott, mégpedig Radamoson (Radmožanci) él a *Piklēc* ragadványnév is, amely a nagyapának *Piku* becenévét, az apának *Piku* ragadványnevét örökíti meg (i. m. 481). Érdekes, hogy a közeli Dobronakról FATÉR (Nyr. XIV, 333) a *Piku*-hoz kapcsolható *Pikles* nevet közöl, 1885-ből (vö. még: LACZKÓ: i. h.).

Ördög Ferenc úttörő művéhez méltán csatlakozik VARGA JÓZSEFnek „A murántúli (Jugoszlávia) falvak magyar ragadványnevei” című impozáns bölcsészdoktori értekezése (Kézirat. 1985.). Gyűjtőterülete voltaképpen Göcsej, Hetés és az Őrség jugoszláviai részére terjeszkedik ki, kihagyva az Ördög Ferenc által ott már megvizsgált falvakat. Varga József Kapcáról hoz fel *Piku* ~ *Picku*, *Pikusa*, *Pikuk* ragadványneveket, ezek is főleg az apa (anya) ragadványnevéből, illetőleg a nagyapa keresztnevéből

¹Vö.: „A keresztnévét nem tudom biztosan. Mindenki csak *Piku*-nak szólítja. ... Rémlík ugyan, hogy egy versenyjegyzőkönyvben Gonda *Viktor*-t olvastam” (Népsport 1964. jún. 21. 5). – Ugyanakkor egy Lendva-hegyi (Lendvaske gorice) *Piku* nevet VARGA JÓZSEF (később idézendő művében: 128) a *Viktor* keresztnév elváltoztatásából, elírásából magyaráz.

vagy ragadványnevéből származnak (i. m. 134, 135). A *Pikuk*-at Gyertyánosról (Garberje) is idézi (i. m. 142). Foglalkozik a *Piku*-val mint becézőnévvel is. „Érdekes – írja – hogy a *Miklós* utónév becézett alakja (a *Piku*) Lendva környékén általában kedveskedő funkcióban él, míg Hetés és az Őrség területén a *Piku* becézőnév egyáltalán nem, vagy csak gúnynévként használatos, ha mégis előfordul” (i. m. 18). Itt hívja fel a figyelmet SZENTMIHÁLYI IMRÉNEK „Hetés és Lendavidék néprajzi sajátosságai” című tanulmányára (Zalai Gyűjtemény 7. sz. 1977.). Valóban, Szentmihályi egy külön fejezetecskét szentel „A ’hetési *Piku*’ gúnynév”-nek (i. m. 19–21). Ördög Ferenc adataihoz csatlakozva fölteszi, „hogy itt hetésvidéki névadási sajátosságról ... van szó, mely esetenként, a Hetéstől k i s s é távolabbi községekbe ragadványnévként került át az egyes személyekkel. Néhány esetben az is kitűnik, hogy ez a ragadványnév az előző generációban becézőnév volt.”

Úgy gondolja, hogy a *Miklós* név és ennek *Piku* becézője Hetés területén valamikor gyakori lehetett; ám a *Piku* a hetésiekre alkalmazott gúnynévvé vált olyannyira, hogy ez magának a *Miklós* névnek is a visszaszorulására vezetett Hetés területén, főleg az 1840-es évektől kezdve.

Fejtegetéseit a következőképpen zárja: „A ’*Piku*’ és a ’hetési *Piku*’ ragadványnevek elterjedése Hetés vidékén tájilag sajátosan eltérő. Míg a hazai, Hetésen kívüli falvainkban (Rédics, Resznek, Baglad, Csesztreg) széleskörben ismert a hetésiek gúnyneve, a hetési *Piku*, addig ugyanezen községekben nem ismerik a *Piku* szó értelmét, viszont a határon túli községekben (nemcsak Hetésben, hanem az attól délre eső összes Alsólendva körüli községben is) nem ismerik a ’hetési *Piku*’ gúnynevet, de nagyon jól tudják, hogy a Miklósokat szólították Pikunak. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a ’hetési *Piku*’ gúnynév nem Hetéstől délre, hanem az attól kb. északkeletre eső magyar falvakban keletkezett. A *Piku* becézőnév egykor általános ismeretében, használatában nincs különbség Hetés és a tőle délre, a Muráig elnyúló magyar falvak között. A hetésiek megkülönböztető népi gúnyneve, a ’hetési *Piku*’ tehát több szempontból is beillik a hetési etnikus specifikumok sorába.”

Mindazonáltal megtörténhetett volna, hogy a *piku* – a délnyugati végekről kilépve – a hetésieknek országosan elterjedt megnevezésévé válik, s ezzel a gúnyos értelem is lekopik róla. Ugyanis nem példátlan, hogy egy gúnynévként alkalmazott becenév valamely etnikai csoport köznyelvi megnevezője lesz. Ezzel kapcsolatban a *matyó*-ra és a *barkó*-ra szokás hivatkozni.

2. A *matyó* szó több jelentésben is előfordul, ezek közül a legismertebb, a köznyelvben is meglevő: ’Mezőkövesden és környékén élő néprajzi csoport tagja’ (TESz.).

A név eredetével legalaposabban GYÖRFFY ISTVÁN foglalkozott (NéNy. I, 137–43). Idézem: „A matyókat még a múlt század második felében is gyakran *matyók*-oknak írják és mondják. A *matyók* pedig a M á t y á s név becéző, jelen esetben nagyító alakja. Kövesden a *Matyók* mellett a *Terók*, *Gazsók*, *Erzsók*, *Mihók* keresznévformák szélterében használatosak.” A *matyó* alak a *matyók*-ból való elvonás útján jött létre: a környező vidékek lakói a *k* végződést többesjelnek fogták fel. – Ez alkalommal nemcsak a képző, hanem az alapnév tekintetében is kedvezőbb a helyzet. Bár a *matyó*-t is gúnynévként használták – több vidéken is így csúfolták a kálomista környezetbe betelepített katolikusokat –, a *Mátyás* név Mezőkövesden nem ment ki a divatból: egy 1770-i összeírásban a férfilakosság 10%-a viselte a *Mátyás* nevet

(GYÖRFFY: i. h.), egy 1978-i statisztika szerint pedig a 4. helyen áll a férfinevek között (PINTÉR MÁRIA: MSzA. 34. sz. 12).

Régebben a matyók maguk is szégyellték környezetük adta gúnynevüket. Miután azonban elterjedt az a téves hiedelem, hogy a név Mátyás király fiait, híveit jelenti (vö. ISTVÁNFFY: Ethn. VII, 454), kezdték büszkén vállalni a *matyó* nevet (GYÖRFFY: i. h.). Hozzáteszem, hogy napjainkban a népi kultúrának egyre terjedő megbecsülése következtében már teljesen háttérbe szorult gúnynévi hangulata, sőt ki-tüntető megnevezéssé vált, szemben a némileg hasonló sorsú *Piku*-val.

3. Rátérek a *barkó* megnevezésre. Ennek jelentése: 'főleg Gömör megyében élő magyar néprajzi csoport tagja' (TESz.). Eredete bizonytalan, a TESz. szerint esetleg a *Bertalan* név *Bartalan* változatának *-kó* képzős becéző alakjából keletkezett. Ennek a támogatására a TESz. éppen a *matyó* szónak az etimológiáját hozza fel. (Egyéb, részben valószínűtlen magyarázatait l. uo.).

Legújabbán PALÁDI-KOVÁCS ATTILA foglalkozott szavunk eredetével (Műveltség és Hagyomány. Debrecen 1968. 183–6; A barkóság és népe. Borsodi Kismónográfiák 15. sz. Miskolc, 1982. 14–6). A *Barkó* becenévből való származtatását azért nem tartja meggyőzőnek, mert nincs semmi nyoma, hogy ez a név – vagy akár a *Bertalan* – Gömör és Borsod határterületein gyakori vagy egyáltalán ismeretes lett volna. Helyette egy másik – ugyancsak személynévből való – megfejtést ajánl. Kimutatja, hogy a szentsimoni plébánia anyakönyvében egy 1784-ben házasságot kötött ifjúnak – aki a szomszédos Hódoscsépányban született – a neve mellett ez a bejegyzés olvasható: „ex *legione Barko* miles”, azaz a *Barkó*-regimentből való katona. A XVIII. század végén valóban volt nálunk *Barkó*-regiment, így nevezett a 10. magyar huszárezredet. Ennek tulajdonosa az 1780–1790-es években az idegen származású *Barco* Vince tábornok volt. Az itt szolgált obsitos katonák azzal kérkedhettek, hogy ők *Barkó*-huszárok, s a szomszédos terület lakói meg így csúfolhatták őket (ti. a *barkó* is gúnynévnek számít, ill. számított). Mindehhez azonban biztosabban kellene kimutatni – mondja PALÁDI-KOVÁCS –, hogy a 10. magyar huszárezred toborzási területe valóban Dél-Gömör és Nyugat-Borsod lett volna.

4. Érdekes, hogy mind a *matyó*, mind a *barkó* – a néprész névvel összefüggően vagy tőle függetlenül – előfordul más közszóként is, mégpedig 'gyámoltalan, alkalmatlan; csalfa, hazudozó', ill. 'ostoba, illetlen' jelentésben a magyar nyelvjárásokban. Jól tudjuk, hogy keresztnévből, illetőleg becenévből számos hasonló jelentésű szó keletkezett, s ezek olykor a köznyelvbe is bekerültek. A TESz. efféle jelentésben a következőket idézi a *matyó* címszó alatt: *bandi* 'féleszű', *gazsi* 'bohókás', *pali*, *pista* 'bárgyú ember, szelíd bolond', *samu* 'ostoba, ügyetlen'. Az efféle típusjelölők száma nem csekély, a 'szeleburdi fiatal lány' jelentésű (köznyelvivé lett) *fruská*-tól a 'nőies természetű, nőknek való dolgokkal bibelődő' *katuská*-n, *katipilá*-n át egészen a 'szertető' jelentésű N. *böské*-ig. TOLNAI VILMOS (Nyr. XXVIII, 1), SZENDREY ZSIGMOND (MNy. XXXII, 248), KÁLMÁN BÉLA (Msn. XVII, 90) és más kutatók számos példát hoznak fel az efféle típusjelölő köznevesülésre. A kérdéskört újabb anyaggal kiegészítve részletesen tárgyalja CZIGÁNY ERZSÉBET (Köznevesült tulajdonnevek a mai magyar nyelvben. Kézirat. Budapest, 1968. 36–62; további példáimat innen idézem). Ide tartoznak olyan – rendszerint tiszavirág-életű – városi nyelvi foglalkozásjelölők is, mint *emőke* 'a tévében, általában vetélkedőn segédkező hölgy',

gabriella 'telefonos kisasszony', *fodrászmanci*, *diákkati*, (*hekus*)*lonci* (a Szabad Szájból; vö. KÁLMÁN: i. h.) s legújabbban a hasonló jelentésű *lindás* (Népszabadság 1986. aug. 9. 12). Mindez azonban már egy újabb vizsgálat tárgya lehetne.

RÁCZ ENDRE

Magyar eredetű vezetéknév-jellegű csoportok Kolozsvárt három szinkrón metszet alapján (1453, 1750, 1978)

Édesapám emlékének és Édesanyámnak, akitől
anyanyelvem tanultam Kolozsvárt.

A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ból egyik igen értékes nyelvi emlékünknél (SZABÓ K., A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból. In: Történelmi Tár 1882. 523–541, 729–745). A későbbi évszázadok folyamán több más hasonló összeírásunk van. Ezekben részben a város szász polgárcsaládainak nevei is megtalálhatók, s egy 1750-es conscriptioban a közigazgatásilag ma már Kolozsvárhoz tartozó feleki (Feleac) román gazdálkodók neveit is felsorolják az összeírók.

Magam most itt csupán a kolozsvári „vezetéknév”-jellegű anyaggal foglalkozom. Korunk kolozsvári magyar vezetéknévanyagára vonatkozó ismereteimet egyrészt az 1978-ban nyomtatásban is megjelent kolozsvári telefonkönyvből, másrészt saját 22 évnyi erdélyi emlékeimből merítem (Lista abonatorilor telefonici. Cluj-Napoca 1978.).

Hatodfélszáz év viszonylatában szülővárosom (Kolozsvár) „vezetéknév”-jellegű anyagában hét (7) nagy csoportot sikerült elkülönítenem.

1. A vezetéknév-jellegű kolozsvári névanyagban igen nagy, gazdaságtörténetileg is tanúságos csoport a mesterség- és tisztségnevek ből keletkezett vezetéknevek csoportja. Kialakulásuk összefügg Kolozsvár erős magyar iparosrétegének hagyományaival: az apáról fiúra öröklődő mesterségekkel. (A tévedések elkerülése végett sem magam, sem közeli őseim között ruhát *szabó* mesteremberekről nem tudok, s valószínűbbnek tartom, hogy éppen gyakorisága folytán a *Szabó* név nem csupán a ruházkodással, hanem a harcos szabdalkozással is összefügghet. Igaz ugyan, hogy éppen Kolozsvárt (Klausenburg) a szabók céhe az egyik legerősebb. Bátyájuk, a Bethlen-bátya ma is áll. A 'törvényszabó' — Szabó fejlődést másodlagosnak tartom. Ez volt édesapám véleménye is.) Érdekes típusa e csoportnak a *Fazekas Kovács* István-jellegű kettős mesterségjelölő vezetéknév, mely a következő nemzedékben *Kovács* István-ná egyszerűsödhet, mintegy jelezvén, hogy az előző nemzedékek mesterségneve tovább él, majd lekopik (de valószínű az, hogy a közösség, a lejegyző, s maga a használó is túl hosszúnak tarthatja a két mesterséget jelölő vezetéknevet). Az állandóság és a változandóság e csoporton belül jól tetten érhető. 1453-ból, majd jó harmadfél évszázados metszetekből a mesterségnevek vezetéknévkénti folytonosságát illetőleg a következő kép bontakozik ki előttünk (zárójelben, ha van, a név forrásbéli gyakoriságát közlöm):

1453: *Alch*, 1750: *Acs*, *Ács*, 1978: *Acs* (2); 1453: *Azzalos* (ez keletkezhett az aszal ige továbbképzése révén is, de valószínűbb az elírás), 1750: *Asztalos*, 1978: *Astalos* (!), *Asztalos* (14); 1453: *Byro* ~ *Biro* (ugyanazon személy), 1750: *Biro* ~ *Biro*,